

Modale uitdrukkingen
in Belgisch-Nederlands
en Nederlands-Nederlands:
corpusonderzoek en enquête

[fragment]

Janneke Diepeveen

Ronny Boogaart

Jenneke Brantjes

Pieter Byloo

Theo Janssen

Jan Nuyts

met medewerking van

Hanne Kloots

Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam

Nodus Publikationen Münster

2006

2.3.1.1 *Moeten*

2.3.1.1.1 *Moeten en hoeven in negatief-polaire contexten*

Eén van de bekendste verschillen tussen BN en NN op het gebied van modaliteit is dat het werkwoord *hoeven* in BN veel minder vaak wordt gebruikt en dat in plaats daarvan *moeten* voorkomt. We hebben eerst gekeken naar de frequentie van *hoeven* op zich en daarna in beide taalvariëteiten het specifieke gebruik van *niet hoeven* in vergelijking met *niet moeten* nader onderzocht. Ook hebben we proberen vast te stellen of in combinatie met (restrictief) *maar* hetzelfde verschil tussen BN en NN optreedt als met *niet*. Ten slotte hebben we op aanwijzing van de literatuur in BN gezocht naar ‘hypercorrect’ gebruik van *hoeven*.

HOEVEN EN (NIET) MOETEN

Van der Wouden (1998: 19, resp. 71) constateert: “het hulpwerkwoord *hoeven* komt in het zuiden nauwelijks voor” en vermeldt verderop: “het werkwoord *hoeven* bestaat nauwelijks in Vlaanderen (men leert het op de middelbare school, en het voelt voor de meesten zeer Hollands aan)” (ibid.: 90-91). We verwachten dus dat de frequentie van het werkwoord *hoeven* in het BN subcorpus beduidend lager ligt dan in het NN subcorpus. Dit wordt bevestigd in een vergelijking volgens onze methode 1 (zie 2.2.3), zie Tabel 1 ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>hoeven</i>	2407	340
overige woorden CGN	5100613	2909869

Tabel 1: Frequentie *hoeven* (grove telling)

Voor gevallen waar in NN *hoeven* gewoon is, is het niet lastig aan te geven welk werkwoord dan wél gebruikt wordt in BN. Daman (1946: 34) heeft er al op gewezen dat *moeten* in België voorkomt in plaats van *hoeven te* en *behoeven te*. Hij illustreert dat met de volgende citaten, waar telkens *niet* in voorkomt (zie bijv. ook Klooster 1978: 573; De Groot 1994: 107; De Vriendt 1995: 24; Haeserijn 1996: 120; Vakgroep Nederlandse Taalkunde 2003: 146).

Een schotelkje ijsroom en een kopje koffie besloten dit waar festijn! Of er dapper gesmuld werd, m o e t ik u niet vertellen!

G. Gezelle en K. van de Woestijne, en Streuvels en zooveel anderen nog m o e - t e n die Europeesche waardeschaal niet duchten.

Hij (de pastoor) liet groote hoeveelheden boonen en pekelharing naar zijn pastorij zenden en verkocht die tegen een nietig prijsje. Wie niet betalen kon m o e s t niets geven.

De *ANS* (1997: 997) spreekt meer in het algemeen van “een regionaal taalgebruik (in Belgisch Nederlands voorkomend) waarin alleen *moeten* bestaat”. Onze verwachting is dan ook dat *niet hoeven* in BN veel minder voor zal komen dan in NN, omdat in BN het alternatief *niet moeten* beschikbaar is. De hogere frequentie van *niet hoeven* in NN volgt eigenlijk al uit Tabel 1, maar we kijken nu ook of de alternatieve vorm *niet moeten* frequenter is in BN (volgens methode 2 in 2.2.3). Het resultaat staat in Tabel 2.

	NN	BN
<i>moeten en niet</i>	3624	2357
<i>hoeven en niet</i>	1609	224

Tabel 2: niet moeten *en* niet hoeven (*grove telling*)

De aantallen in Tabel 2 bevatten echter nogal wat ruis (2.2.2). De ruis bestaat uit voorkomens waarin het hulpwerkwoord niet interageert met *niet*. Daarom is op een steekproef een detailanalyse uitgevoerd: er zijn telkens 100 gevallen geanalyseerd (met dezelfde verhouding tussen *moeten* en *hoeven* als boven).⁵ Dat leverde 53 relevante gevallen op voor NN en 42 voor BN. Het verschil is significant ($p = 0,001$).

	NN	BN
<i>moeten en niet</i>	22	33
<i>hoeven en niet</i>	31	9

Tabel 3: niet moeten *en* niet hoeven (*detailanalyse op steekproef*)

Aangezien BN *niet moeten* kan gebruiken in contexten waarin NN *niet hoeven* gebruikt, hebben we hier ook te maken met een gebruiksverschil. *Niet moeten* komt immers ook in NN voor (zie Tabel 2), maar heeft er een beperkter gebruik: *niet moeten* drukt in NN een soort advies uit: “het is beter dat niet”. *Niet moeten* heeft dan een betekenis die ‘tegengesteld’ is aan *moeten*, zoals in het volgende voorbeeld uit het CGN.

maar ik hoop nog om over een tijdje toch een keer op andere school te kunnen gaan werken ik wil één keer op een andere school werken. hoewel ik dit dus leuk vind moet je xxx niet veertig jaar op één school blijven. (CGN fn000124)

In BN is die ‘tegengestelde’ lezing van *niet moeten* niet de enig mogelijke lezing

⁵ Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

omdat *niet moeten* ook het semantische domein van NN *niet hoeven* bestrijkt, dus de ontkenning of omkering van een verplichting/noodzakelijkheid ('het is niet noodzakelijk dat...'). *Niet moeten* heeft dan een betekenis die 'complementair' is met *moeten*. We hebben dit verschillend gebruik van *niet moeten* getoetst volgens methode 3 uit 2.2.3. Er is een detailanalyse uitgevoerd op een steekproef van 160 NN en 112 BN gevallen.⁶ Dit leverde 43 relevante gevallen van *niet moeten* voor NN en 37 voor BN. Het resultaat staat in Tabel 4.

	NN	BN
tegengestelde betekenis	35	11
complementaire betekenis	8	26

Tabel 4: verschillende gebruikswijzen van niet moeten (detailanalyse op steekproef)

In het BN materiaal zijn enkele gevallen ambigu tussen een 'tegengestelde' en een 'complementaire' betekenis. Die zijn niet meegeteld. Bij alle 8 complementaire gevallen in het NN materiaal bevindt *niet* zich in een andere clause dan *moeten*, zoals in:

nou dat vind ik ook niet dat dat moet. (CGN fn000917)
en Geer moest woensdag nog werken en Hilbrand dus niet. (CGN fn000601)

Het hoeft niet te verbazen dat in deze gevallen in NN wel *moeten* kan optreden aangezien er geen directe interactie met de ontkenning is; we zouden ze dan ook als niet-relevant voor de kwestie terzijde kunnen schuiven. Het verschil tussen BN en NN in Tabel 3 is hoe dan ook al significant ($p = 0,000$). De detailanalyse bevestigt dus dat de constructie *niet moeten* in NN vaker een betekenis heeft die tegengesteld is aan *moeten*. Dat BN-sprekers met *niet moeten* een complementaire betekenis kunnen aanduiden, kan gevolgen hebben voor de communicatie met NN-sprekers, zoals Van der Wouden (1998: 90-91) terecht opmerkt: "het gevolg is dat een zin als *je moet niet komen* dubbelzinnig of vaag is tussen 'je hoeft niet te komen' en 'je bent verplicht, niet te komen'" (resp. onze 'complementaire' en 'tegengestelde' lezing).

MOETEN + RESTRICTIEF MAAR

Hoeven komt volgens de grammatica's uitsluitend voor met een negatie of restrictie. We hebben al aangetoond dat in combinatie met *niet* in NN doorgaans

⁶ Deze analyse werd reeds eerder ondernomen door Byloo (in prep.) met release 6 van het CGN.

hoeven gebruikt wordt waar in BN vaker *moeten* voorkomt. We willen dat ook nagaan voor restrictief *maar*. We verwachten natuurlijk dat de trend zich doorzet en dat NN dan de voorkeur aan *hoeven* geeft, en BN aan *moeten*. Relevante voorbeelden van dit verschil zijn wel te vinden in het CGN.

en die hoefde maar te roepen en de stem van de herder werd herkend en ze gingen meteen achter die twee mannen aan [...] (CGN fn000120)

ja ja ja wel wel honderd tachtig vragen maar je hoeft er maar tien goed te hebben of zo. (CGN fn000188)

hij moet nog maar zijn bek opendoen en je hoort onmiddellijk dat ie van Antwerpen is. (CGN fv400325)

en ze moeten eigenlijk maar drie uh leatuurverlagen maken. (CGN fv400132)

Toch is het lastig aan te tonen dat het verschil in gebruik van *hoeven* en *moeten* in combinatie met *maar* een significant verschil is. Tabel 5 bevat het resultaat van een grove telling van het voorkomen van de combinatie *hoeven/moeten* + *maar* in beide subcorpora.

	NN	BN
<i>moeten</i> + <i>maar</i>	568	177
<i>hoeven</i> + <i>maar</i>	47	5

Tabel 5: *moeten/hoeven* + *maar* (grove telling)

De telling bevat echter veel ruis, die bestaat uit ten minste drie groepen niet-relevante gevallen. De woordsoort-lemmatisatie van Corex laat niet toe die eruit te filteren. De eerste groep zijn gevallen waar *maar* voegwoord is:

zij moeten duiden maar niet mogen niet opiniëren. (CGN fv600580)

dat hoeft niet maar dat zou best kunnen. (CGN fn008412)

Evenmin relevant zijn gevallen waar *maar* wel als partikel maar niet beperkend gebruikt is:

de mensen moeten echt altijd maar presteren of ze worden gewoon weggedrumd en weggeduwd hè. (CGN fv400349)

du, ja ge moet dan anders maar ne keer meegaan. (CGN fv400363)

Voor verschillende gevallen, vooral bij *moeten*, is het bovendien niet makkelijk te bepalen of we al dan niet met beperkend *maar* te maken hebben. *Maar* lijkt er ambigu tussen beperkend en aansporend gebruik:

maar ja zeg Nadine als ge ziek zijt ge moet maar bellen hè. (CGN fv700182)

*maar ik denk dat ja mmm mensen ik geloof graag in de goedheid van de mensen
maar 't wordt dagdagelijks je moet de krant maar lezen bewezen dat er mensen
zijn die intrinsiek niet goed zijn. (CGN fv600613)*

We hebben daarom een detailanalyse uitgevoerd op basis van 100 geanalyseerde gevallen in zowel NN als BN, zie Tabel 6.⁷

	NN	BN
<i>moeten + restrictief maar</i>	0	11
<i>hoeven + restrictief maar</i>	4	2

Tabel 6: moeten/hoeven + restrictief maar (detailanalyse op steekproef)

De hypothese wordt niet weerlegd door deze cijfers, maar er zijn niet voldoende relevante gevallen om een betrouwbare statistische toets uit te voeren. Daarom is de kwestie opgenomen in onze aanvullende enquête (zie 3.3.6).

‘HYPERCORRECT’ GEBRUIK VAN *HOEVEN* IN BN

In zijn woordenboek van *belgicismen* wijst Peeters (1930) op het gebruik van *hoeven* “in bevestigenden zin”, met de volgende citaten ter illustratie:

*Om half twee hoefde ze in de kerk te zijn
Ik weet niet waaraan ik dit verschijnsel hoef toe te schrijven
Wat er hoefde gedaan moest nu overlegd*

Peeters noemt deze voorkomens van *hoeven* archaïsmen, ofwel gallicismen (van *devoir* en *falloir*). Daman (1946: 34) geeft nog andere voorbeelden:

*Het volstaat niet goede en ernstige gedachten op te vatten, men h o e f t ze te
vertolken in een beschaafde, geijkte taal.
Een van regeeringswege te benoemen commissie h o e f d e een woordenlijst
samen te stellen met betrekking tot de schrijfwijze der tusschenletters (n en s) in
samenstellingen, en de spelling van de bastaardwoorden.*

De Nederlandse informanten van Veering (1959: 50) hebben enige jaren later de volgende “ontsporing met hulpwerkwoorden” uit een Vlaamse krant gehaald:

het is eenvoudig, maar men hoeft er aan te denken

⁷ Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

Recent vermeldt ook Haeseryn (1996: 120) nog dat *hoeven* in België uit hypercorrectie “wel eens voorkomt in positieve contexten”. Van der Wouden (1998: 71) doet een poging om dat te verklaren: *hoeven* “is een moeilijk werkwoord voor de meeste Belgen”. Daar zijn andere taalkundigen het mee eens. Doordat *hoeven* in het Nederlands van België een exogeen woord is, kan het makkelijk hypercorrect gebruikt worden in zinnen zonder negatie of restrictie (Vakgroep Nederlandse Taalkunde 2003: 145-6; De Vriendt 1995: 24). Van Coetsem gaat er kort op in (in Geerts 1974):

Ook weer door gebrek aan direct contact met Nederlanders gebeurt het niet zelden dat Vlamingen, onder invloed van het Noordnederlands, bepaalde woorden schrijven, en in hun algemene omgangstaal ook wel zeggen, waarvan zij blijkbaar onvoldoende de gevoelswaarde en de juiste gebruikssfeer kennen. Een zin van het volgende type heb ik in Vlaams-België al dikwijls aangetroffen: “Er hoeft dus voor gezorgd te worden dat enz.”. Hier zou een Nederlander natuurlijk niet *hoeft* gebruiken, maar toch heeft men het woord stellig aan het Noordnederlands ontleend, want de Zuidnederlandse dialecten kennen hiervoor alleen *moeten*.

Wij hebben het idee dat hypercorrectie met *hoeven*, in de literatuur genoemd, in de praktijk zeer zeldzaam is, in elk geval in hedendaags gesproken BN. Treffers voor hypercorrect *hoeven* zijn niet simpelweg te vinden in het corpus, want zoeken op ‘*hoeven* zonder negatief element’ is niet mogelijk met Corex. In een steekproef van 100 NN en 100 BN voorkomens van *hoeven* is naar hypercorrecte gevallen gezocht. In de BN data is één geval gevonden.

en of ze wel goed terechtkomen daar waar ze hoeven terechtkomen. (CGN fv600582)

Betrouwbare toetsen zijn met deze uitkomst niet mogelijk. Bijgevolg gaat het item naar de enquête (zie 3.3.7).

2.3.1.1.2 *Moest(en)* en *mocht(en)* in conditionele constructies

Daman (1946: 34-5) illustreert een ‘vervanging’ van *mogen* door *moeten* in BN met de volgende citaten:

*M o e s t u met dat papier tot bij de belastingen wandelen, dan werd mijn cliënt achter slot en grendel gezet, dat spreekt vanzelf.
Want ik zou meedeelen m o e s t ik rijk zijn.*

Ook Stoops (1959: 60) vermeldt “de tegenstelling *mocht/moest* in de onderstel-